

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 172.3

П. Г. Давидов,
кандидат філософських наук, доцент
(Донецький інститут залізничного транспорту)

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТА ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ

У роботі розглядається феномен толерантності, його складові, аналізується історія дослідження цієї проблеми, приділяється увага філософським та психолого-педагогічним аспектам формування толерантної особистості, визначаються шляхи, які сприяють розвиткові духовної особистості, здатної до співіснування та визначається актуальність даної проблеми для України.

Сучасний світ є багатограним, у ньому існує багато істин, які допомагають зрозуміти самого себе, усвідомити необхідність узгоджувати свої інтереси з інтересами інших людей на основі принципів справедливості, терпимості щодо відмінностей у різних сферах людського буття.

Неможливо ігнорувати процеси інтеграції й глобалізації, які відбуваються в сучасному світі і автоматично ведуть до зростання інтенсивності зіткнення різних держав і культур. Епоха ізольованого існування держав відійшла в минуле, разом з цим зростаюча мобільність населення земної кулі перетворює багато країн у полікультурні співтовариства, гармонійний розвиток яких можливий лише за умови принципів рівних прав і рівних цінностей, толерантного ставлення до різних проявів людської самобутності.

Вміння мирно співіснувати є надзвичайно важливим для України, адже Україна – це багатонаціональна та багатоконфесійна держава. Україна – це дивовижно різноманітна країна. На заході країни з XIV століття було магдебургське право (самоуправління міст), на сході – кріпосне право, на півдні – рабство до кінця XIX століття. На Україні мешкають понад 130 націй і народностей, православні московського та київського патріархату, католики, автокефали, греко-католики, мусульмани, іудеї, будисти, протестанти... Різні традиції, різні культури, різні крові, характери, релігії та релігійні конфесії. Усі мешканці України дуже різні, тому можливість певних конфліктів між ними не виключена. Тому актуальною проблемою є виховання толерантного ставлення до оточуючих, а це неможливо без зміни ціннісно-цільових пріоритетів культури та освіти.

Метою роботи є обґрунтування необхідності формування тенденцій толерантності в українському суспільстві в системі ціннісно-цільових пріоритетів культури і освіти, зокрема вищої школи.

Для реалізації даної мети потрібно розв'язати наступні завдання:

1. Проаналізувати попередні роботи, пов'язані з проблемою толерантності.
2. З'ясувати сутність феномену толерантності.
3. Визначити шляхи формування толерантності у вищій школі.

Теоретичне значення роботи полягає в детальному аналізі складових феномену толерантності. Практична цінність – у визначенні шляхів формування толерантності у вищій школі.

Протягом кількох останніх років в Україні активно розвивається ксенофобія, зростають злочини по відношенню до іноземців. Проявляються також певні конфлікти між різними етнічними групами нашої країни, загострення яких є вкрай небажаним і небезпечним. Негативним прикладом є: Крим, де не завжди знаходять порозуміння українці, росіяни і татари; Приазов'я, де змішується культура греків та слов'ян; Карпати, де русини прагнуть свого визнання, як окремої нації. Найнебезпечнішим є політико-психологічний поділ України дві великі частини – східну та західну, про який дуже часто згадують наші "патріоти-політики".

Перед нашим суспільством постала гостра потреба в "людині культури", націленої на діалогічне сприйняття світу, здатної працювати з різними знаннями, з різними типами мислення, з ідеями різних культур для подальшого розвитку демократії і збереження миру" [1: 14] і стабільності у нашій країні.

Необхідність досягнення мирного співіснування людської спільноти обумовила появу відповідних наукових досліджень, які присвячені проблемам взаємоповаги і взаємної терпимості різних спільнот та їхньому втіленню у практичні рекомендації і юридичні документи.

Концепт "толерантність" отримав найбільшого висвітлювання в студіях західноєвропейських учених, де значна кількість праць присвячена вивченню проблеми толерантності як важливої умови знаходження компромісів та подолання конфліктів, як у площині окремої людини, так і на світовому рівні. Зокрема, вчені С. Мендус, Б. Єлмонд, М. Дамит та інші у своїх роботах визначають

© Давидов П. Г., 2009

толерантність як одну з провідних соціальних цінностей та умов особистісного і суспільного розвитку.

У вітчизняній науці дослідженнями, які присвячені визначенню окремих аспектів толерантності, займалися С. Бистрицький, І. Жадан, Ю. Іщенко, Е. Киричевська, О. Матієнко, Т. Татаренко, О. Тягло, Н. Шовкопляс.

Проблема толерантності розглядається багатьма науками: філософією, психологією, етикою, педагогікою. Дослідження філософського аспекту толерантності знайшло відображення в працях, М. Бубера, О. Гусейнова, В. Лекторського, Л. Толстого, Л. Фейербаха та інших. Питання етичного та соціокультурного аспектів розглядаються Р. Валітовою, Д. Зіновєвим, В. Шалінім. Психологічний аспект толерантності був досліджений О. Асмоловим, С. Братченко, О. Швачко. Педагогічний аспект проблеми розглядається в таких напрямках як формування ставлення учнів щодо толерантності як до суспільно значущої цінності (М. Міріманова, П. Степанов); формування міжетнічної толерантності школярів (І. Гріншпун, М. Лебедева, Є. Хакімов).

Не зважаючи на те, що сьогодні проблеми формування культури взаємовідносин людей і толерантності, зокрема, знайшли відображення в теорії, вони не одержали належного розв'язання у практиці.

На людських взаємовідносинах завжди позначається як загальна культура суспільства, в якому вони живуть, так і рівень засвоєння цієї культури кожним із них. Культура несе в собі образ людини, вона наче дзеркало, крізь яке людина має можливість бачити себе з боку і водночас формувати ставлення до самого себе. Образом сучасної культури, націленої на збереження всього людства, слід вважати культуру миру.

Згідно з документами ООН та ЮНЕСКО, навчання культурі світу означає будівництво й розвиток соціальних відносин, заснованих на принципах свободи, справедливості демократії, терпимості і солідарності, відмови від будь-яких видів насильства. Цей тип соціальних відносин передбачає запобігання конфліктам на початковій стадії їхнього розвитку за допомогою ліквідації або мінімізації причин, які їх породжують шляхом встановлення діалогу і ведення переговорів.

Ми згодні з думкою Л. Буєвої, що культура є *"засобом і формою людського буття, історичною мірою і "межами" людського способу життя, його домінуючим способом"* [2: 12-19]. Людина як і культура є "відкритою системою", вона є приреченою на свободу вибору, і культурну творчість свого життя і образу вона формує сама. Людина завжди адаптується щодо різних обставин буття, але завжди здатна їх подолати. Однак зовсім не слід забувати того, що вибір може бути реалізований як шляхом культурного самовдосконалення, так і шляхом **декультуризації**. Тому так важливо активізувати процес пошуку ефективних механізмів виховання загальної культури на засадах толерантності.

Якщо спиратися на визнання того, що сучасна культура є орієнтованою не на користь, а на самоцінність людини як унікальності, як особистості, як єдиного джерела продуктивного діяння; що сучасна культура є **діалогічною**, а не монологічною і включає до свого складу розмаїття особистісно орієнтованих думок, які виявляють себе відносно інших думок, то можна стверджувати, що сучасна культура виходить з принципу толерантності як одного з основних моральних чинників, значення якого зростає в контексті нових ідей, зокрема **гуманізації** і **гуманізації** суспільства.

Таким чином, культура стає справжнім механізмом стримування і приборкання нетерпимості та інших негативних проявів у людських взаємовідносинах, а толерантність – показником духовної культури особистості і духовного багатства людини з гуманістичними ідеалами.

На думку В. Мадзігона, толерантність поряд з повагою прав людини, плюралізмом думок і поглядів є центральним принципом філософії відкритого демократичного суспільства [3].

Перехід до толерантності означає культивування відносин відкритості, реальної зацікавленості в культурних відмінностях, визнання розмаїття, розвиток здатності розпізнавати несправедливість та вживати заходів до її подолання, а також здатності конструктивно вирішувати розбіжності і забезпечувати рух від конфліктної ситуації до примирення і розв'язання суперечностей.

Міжнародна практика визначила толерантність як необхідну умову спілкування людей різних культур, етнічних та міжконфесійних груп. Ця тенденція відображена в "Декларації принципів толерантності", яка була підписана в листопаді 1995 року 185 державами-членами ЮНЕСКО, включаючи й Україну. У документі сказано, що *"толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння всього розмаїття культур, форм самовираження і прояву людської індивідуальності"*. Культивування толерантності на рівні індивідуальної та суспільної свідомості – необхідна умова створення демократичної держави.

Саме тому, враховуючи провідну роль толерантності в забезпеченні стабільності в країні, цінність дослідження цього феномену пов'язана з демократичним вибором України та її подальшою інтеграцією в Європу. Слід зазначити, що при переході від техногенного суспільства до

антропогенного, розширенні масштабів між культурної взаємодії фактор толерантності також набуває особливого значення.

Провідна роль у процесі формування толерантності в суспільстві належить **системі освіти**. Сучасні соціокультурні умови, процеси глобалізації з їхніми суперечливими явищами висувають перед системою освіти складне завдання підготувати молодь до життя в умовах полікультурного середовища, формувати в неї вміння спілкуватися і співпрацювати з людьми різних національностей, рас конфесій. У наш час, коли культура стає "мозаїчною", тобто складається з безлічі культур, і людина також вважається **полікультурною**, тобто "відкритою системою" не тільки для наочних форм культури свого суспільства, а й для інших типів культур у всьому їхньому розмаїтті, важливо навчити молодь поряд з розвитком власної національної культури розуміти і цінувати своєрідність інших культур, а також виховувати її в душі миру і поваги інших народів.

На думку В. Кременя: *"Освіта повинна готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних. Тому так важливо співжити з іншими людьми й суспільними структурами, виробляти вміння регулювати різні психологічні, політичні, міжнаціональні конфлікти з дотриманням вимог культури плюралізму думок. Людина має розуміти і керуватися світоглядними принципами "єдність у розмаїтті" та "доповнення замість протиставлення"* [4: 5].

На підставах аналізу теоретичних джерел ми вважаємо, що згідно з сучасною ситуацією в світі та означенням культурних сенсів, смисловою категорією, яка регулює стосунки між людьми, слід вважати толерантність, яка в сучасному соціокультурному просторі розуміється як певний усталений механізм, який централізує, або пом'якшує численні суперечності і розбіжності, а також як один із можливих шляхів подолання різних форм агресивності, конфліктності, напруги та екстремізму.

Гуманістично зорієнтована педагогічна діяльність і спілкування повинні актуалізувати толерантність якості особистості, для досягнення вміння будувати конструктивні взаємини з іншими людьми. І школа має потенційні можливості для вирішення цієї проблеми, які полягають в системності шкільної освіти. В. Біблер зазначає, що в школі відбувається певне культивування і розвиток культури діяльності, а на саму діяльність, коли він освоює, за висловлюванням філософа, переддень безпосередньої діяльності. Школа повинна бути особливим життям, в якому живе людина, яка стає особистістю [1].

Із сказаного вище випливає, що в сучасному суспільстві необхідний новий тип особистості, яка вміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, гнучка, допитлива і зацікавлена, спроможна розуміти процеси, які відбуваються в мінливому середовищі і впливати на них, здатна зберігати самовладання в умовах невизначеності, працювати і мислити в різних сферах.

Саме тому задачею сучасної школи стає навчити дитину творчості, виховувати самостійну особистість, яка вміє приймати рішення і нести за них відповідальність, особистість, яка вміє критично мислити, вести дискусію, аргументувати, враховуючи думки опонента, бо саме такими якостями володіє толерантна особистість.

У процесі формування толерантності за основу треба брати найкращі ідеї національної педагогічної та філософської думки. В основі толерантності, на нашу думку, повинна знаходитися ідея любові до ближнього, яка є характерною для більшості релігій та культур, що не буде суперечити поглядам представників будь-яких етнічних або релігійних груп.

Українська національна педагогіка має свої багатовікові традиції, цілі "кладезі" національної мудрості, честі, самоповаги: народна, зокрема й козацька, педагогіка й "Повчання" Володимира Мономаха, педагогіка Григорія Сковороди й Тараса Шевченка, Костянтина Ушинського й Івана Франка, Софії Русової й Івана Огієнка, Івана Стешенка і Степана Сірополка, Олександра Духновича й Григорія Ващенко, Якова Чепіги й Августина Волошина, Бориса Грінченка та багатьох інших.

У цьому ряду особливо помітне місце займає Борис Дмитрович Грінченко, адже саме з його ім'ям пов'язане остаточне формування української національної педагогіки як науки. Здійснений нами аналіз педагогічної спадщини Б. Грінченка у статті "Національні ідеї та традиції в освітній політиці вищої школи в Україні" вказує, що він вніс у нашу педагогічну думку чітку, послідовну, безкомпромісну та яскраво виражену українську ідею, яка є невідривною від української мови, якою має функціонувати освіта в Україні. Б. Грінченко був переконаний, що саме завдяки освіті українці повернуть собі національні права, втримають їх і належно з них скористаються [5: 53]. Він вказував на необхідність толерантного ставлення до всіх людей, так у спеціальному розділі підручника "Рідний край", він у стислій і доступній для дитячого сприймання формі розповідає про Україну: "Ми звемося українцями. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі... Але ми повинні і других людей любити і поважати. А всім другим людям повинні робити добро..." [5: 53].

Питання толерантного ставлення знаходили своє відображення і у творчості філософів Г. С. Сковороди та П. Д. Юркевича, які ми раніше аналізували у своїх статтях [5-9].

Найсконцентрованіше вимоги толерантного ставлення викладені у творі "Мир с ближним как условие христианского общежития" П. Юркевича. Він писав: *"Когда животные обнаруживают противоположные желания, они необходимо приходят во взаимную вражду, истребляют друг друга, – или достигают своих желаний погибелью других или сами погибают. Человек, как нравственная личность, не подчинён этой необходимости слепо сталкиваться с людьми и враждовать с ними на жизнь и смерть. При всякой встрече противоположных желаний и интересов он должен обращаться к нравственным требованиям справедливости, которая укажет ему, где и когда его желания незаконны, где и когда они противоречат благу его ближнего и благу общему. При высшем нравственном развитии он повинуется ещё заповеди любви, которая внушает ему жертвовать своими личными выгодами для блага общего. В справедливости и любви заключаются самые прочные условия для водворения мира между людьми, для основания общего дружества и братства между ними"* [10: 74].

В якості висновку можна зазначити, що більшість дослідників феномену толерантності у проаналізованих нами працях зазначали, що толерантність є складним феноменом, який складається з багатьох аспектів та має важливе соціальне значення, особливо для держав, які містять поліетнічні регіони і де не виключена проблема певних конфліктів.

Так у феномені толерантності виділяються такі аспекти, як психологічний, філософський, культурологічний, педагогічний, політичний та поліетнічний, дослідження кожного з яких має велике значення для усвідомлення сутності цього феномену та його практичного втілення в суспільне життя.

Ми можемо стверджувати, що ідеї любові до ближнього та дружби повинні бути підґрунтям формування толерантних відносин між людьми, адже ці психолого-аксіологічні якості є основою співіснування і нормальних відносин між індивідами в суспільстві, вони є засобом стримування агресії та нетерпимості в людських стосунках, збереження миру, життя та цивілізації, безконфліктного розвитку держави.

Тільки комплексним діями науковців та педагогів різних навчальних установ, починаючи від дошкільних заходів аж до вищої школи, у процесі навчання та соціалізації особистості можна привити молоді толерантне ставлення один до одного, до членів родини, друзів тощо.

Саме навчальні заклади є відповідальними за формування толерантності, бо процес формування толерантних відносин у суспільних стосунках безпосередньо пов'язаний з процесом гуманізації та гуманітаризації як суспільства в цілому, так і одного з провідних його інститутів – системи освіти. Тому в курсі викладання соціально-гуманітарних дисциплін (історії, філософії, соціології, психології та інших) треба й ставити за мету привити навички толерантного ставлення як один до одного так поваги до іншого світогляду та віросповідання.

У цьому процесі працівники освіти повинні спиратися на найкращі ідеї та традиції національної філософії, педагогіки та психології, використовувати здобутки національної історії та культури, наводити приклади значення толерантності в поведінці людини і закликати молодь до мирного співіснування та поваги один до одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Библер В. С. Диалог культур и школа XXI века / В. С. Библер // Школа диалога культур. Идеи. Опыт. Проблемы. – Кемерово, 1993. – С. 13 – 14.
2. Буева Л. П. Кризис образования и проблемы философии образования. / Л. П. Буева // Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 12 – 19.
3. Мадзігон В. М. III міжнародна науково-практична конференція "Демократія і освіта" / В. М. Мадзігон // Педагогічна газета – 2001. – № 7 (85). – Липень.
4. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – № 1. – 2003. – С. 5.
5. Мармуров В. В. Національні ідеї та традиції в освітній політиці вищої школи в Україні / Мармуров В. В., Давидов П. Г. // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк ДВНЗ "ДонНТУ". 2008. – С. 52-56.
6. Мармуров В. В. Дружба та любов, як компоненти духовності в етико-аксіологічних концепціях Г. С. Сковороди та П. Д. Юркевича / Мармуров В. В., Давидов П. Г. // Наука. Релігія. Суспільство. [Темат. зб. наук. праць із соц.-філос. проблем]. – 2008. – № 2. – С. 168 – 173.
7. Мармуров В. В. Духовність як основа розвитку особистості у вітчизняних педагогічних етико-аксіологічних концепціях / Мармуров В. В., Давидов П. Г. // Філософські науки. Збірник наукових праць. Випуск II. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – 218 с.
8. Мармуров В. В. Любов до ближнього, як основа толерантності в поліетнічному регіоні / Мармуров В. В., Давидов П. Г. // Північне Приазов'я науковий збірник (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції "Північне Приазов'я у філософсько-історичному та філологічному вимірі") – Бердянськ: БДПУ, 2008. – С. 319 – 327.

9. Мармуров В. В. Формування толерантної особистості через розвиток духовності / Мармуров В. В., Давидов П. Г. // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Київ-Ніжин: Видавництво НДУ; ДС "Міланік", 2008. – Том 10. Вип. 6. – С. 43 – 47.
10. Мир с ближним как условие христианского общежития / Юркевич П. Д. // Труды Киевской Духовной Академии, 1860 г. – С. 43 – 86.
11. Боличева Л. А. Толерантність як визначальний чинник духовної культури особистості / [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Розвиток освіти в умовах полі етнічного регіону"], Ялта, 2007.
12. Мармуров В. В., Давидов П. Г. Критичне мислення як засіб об'єктивного оцінки релігійних ідеологій (на прикладі любові бога до людини в ісламі) / Мармуров В. В., Давидов П. Г. // Збірник наукових праць Бердянського державного університету (Педагогічні науки). – № 4. – Бердянськ: БДПУ, 2009. – С. 50 – 57.
13. Давидов П. Г. Трансформація філософії вищої освіти шляхом лібералізації та індивідуалізації освіти / Давидов П. Г. // Вища освіта України – Додаток 3, том 1. (8) – 2008 р. Тематичний випуск "Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору". – С. 78 – 83.

Матеріал надійшов до редакції 02.09. 2009 р.

Давидов П. Г. Формирование толерантности в философской и педагогической мысли Украины.

В работе рассматривается феномен толерантности, его компоненты, анализируется история исследования данной проблемы, уделяется внимание психолого-педагогическим аспектам формирования толерантной личности, определяются пути, ведущие к развитию духовной личности, способной к сосуществованию и выделяется актуальность данной проблемы для Украины.

Davidov P. H. Forming of Tolerance in Philosophical and Pedagogical Thought of Ukraine.

The work considers the phenomena of tolerance, its components, analyses the history of researches of this problem. The attention is paid to psychological and pedagogical aspects in forming of tolerant personality. The work shows the ways leading to the development of moral personality which is able to coexist with other people. It emphasizes the topicality of this problem for Ukraine.